

RECENZJE

I. Máthé, Sz. Priszter — „*Magyarország Kultúrflórája*”, 1—50 füzet (Ismertetés és mutatók) — „*The Cultivated Plants of Hungary*”, booklets 1—50 (Review and indices of the series). Kultúrflóra 50. X. F/1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, str. 74, cena 17,—Ft. ISBN 963 05 2938 6.

Znajomość taksonomii, morfologii, ekologii i fizjologii roślin uprawnych sta je sięcoraz bardziej konieczna dla praktyki rolniczej. Dlatego też, pod auspicjami Węgierskiej Akademii Nauk, wydawana jest seria monograficznych broszur, omawiająca szczegółowo botaniczne aspekty roślin uprawianych i hodowanych na Węgrzech (180 gatunków). Monografie tej serii obejmują wszystkie gatunki, które mieszczą się w szerokim zakresie pojęcia „roślin rolniczych”. Zatem opis dotyczy gatunków roślin rolniczych i warzywnych uprawianych w warunkach polowych, roślin tworzących owoce, roślin nasiennych i zarodnikowych o znaczeniu przemysłowym i uprawianych roślin leczniczych, lecz nie obejmuje roślin ozdobnych i leśnych.

Począwszy od 1955 r. ukazało się już 50 opracowań broszurowych. Ostatnia z tych broszur daje szeroki przegląd historyczny ukazującej się serii oraz wskazuje na potrzebę dalszych publikacji. Planuje się wydać ogółem 10 tomów obejmujących 170 broszur monograficznych i suplementów. Każda monografia jest opracowana przez zespół 6—8 (czasem nawet 15—17) autorów, co gwarantuje wysoki poziom i szeroki zakres wiadomości o prezentowanym gatunku roślin. Na treść monografii składają się następujące rozdziały: nomenklatura, pozycja taksonomiczna, pochodzenie i rozmieszczenie, morfologia, anatomia, fizjologia (kielkowania, metabolizmu, wzrostu i rozwo-

ju), biologia kwitnienia, ekologia, choroby i szkodniki, genetyka, hodowla i aklimatyzacja, plonowanie, znaczenie i wykorzystanie, odmiany, zagadnienia agrotechniczne oraz niezwykle szczegółowy wykaz odpowiedniej literatury. Liczne ilustracje (zdjęcia i rysunki) wzbogacają szeroki materiał opisowy.

Dotychczas ukazał się w całości tom I (13 broszur) poświęcony mikroorganizmom zarodnikowym mającym znaczenie przemysłowe. Monografie obejmujące rośliny kwiatowe, zależnie od ich taksonomicznego zróżnicowania, były i są dalej publikowane w tomach II—IX (dotychczas ukazało się 35 broszur). W ramach tomu X ukazał się już kolorowy atlas V. Csapody dla całej serii roślin uprawnych, obejmujący 180 barwnych tablic (1300 rysunków) i krótką informację o najważniejszych właściwościach ilustrowanych roślin. Atlas ten był również opublikowany w języku polskim w 1976 r.

Kultúrflóra 50 X F/1 stanowi cenną pozycję bibliograficzną, gdyż podaje pełną listę tytułów, autorów i spisu treści poszczególnych monografii i suplementów już opublikowanych (1—50), tytuły monografii znajdujących się w druku, jak również wykaz gatunków roślin uprawnych, których monografie zostaną opracowane w najbliższej przyszłości. Poza tym broszura zawiera szczegółowy indeks nazw roślin i wykaz autorów wszystkich dotychczasowych monografii. Należy jedynie żałować, że poszczególne monografie są publikowane w języku węgierskim (ze spisem treści w języku angielskim i rosyjskim), co utrudnia pełne ich wykorzystanie przez botaników, rolników i ogrodników.

Barbara Rams: *Wartość zasobów kopytnika pospolitego *Asarum europaeum* L. na wybranych stanowiskach w Polsce Południowej*. PWN Warszawa—Kraków 1981, str. 68.

Praca Barbary Rams opublikowana w ramach wydawnictw Zakładu Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych PAN jest oryginalną rozprawą z dziedziny badań nad naturalnymi zasobami surowców roślinnych w Polsce i możliwościami ich ekonomicznego wykorzystania. Jej walory poznawcze dotyczą ekologii roślin i nie można tej pracy nie zauważyć.

We wstępie postawiony jest jasno cel i zakres pracy, a mianowicie ocena wartości leczniczej naturalnych zasobów *Asarum europaeum* na Wyżynie Krakowsko-Wieluńskiej i w Karpatach Zachodnich w różnych siedliskach. Autorka podaje konieczne informacje o występowaniu, zasięgu, wymaganiach siedliskowych, rytmice rozwojowej badanego gatunku, jego charakterystykę taksonomiczną i kariologiczną. Uzupełnia to o skład chemiczny olejku eterycznego zawartego w kopytniku i kreśli ekonomiczny aspekt pozyskiwania jego w naszym kraju i zastosowanie w lecznictwie. Informacje te określają niejako monograficzny charakter rozprawy.

Metodyka badań zbiorowisk roślinnych, warunków edaficznych, badań fitochemicznych oraz wybranych cech grupowych badanych populacji podana jest jasno. Do pełnego obrazu warunków edaficznych kopytnika brakuje określenia zawartości przyswajalnego wapnia i magnezu w badanych glebach.

Autorka poprzez wnikliwe badania stosunków biotycznych, warunków edaficznych i klimatycznych siedmiu populacji *Asarum europaeum* określiła amplitudę ekologiczną tego gatunku. Jednocześnie analizuje niektóre zależności kształtowania się zawartości olejku eterycznego w badanych roślinach od warunków siedliskowych. Zawartość olejku eterycznego w częściach podziemnych kopytnika z Karpat jest wyraźnie wyższa w porównaniu z roślinami ze stanowisk pozakarpaccich. Poziom tego składnika w roślinach w grądach i buczynach wykazuje różnice, które w większości przypadków nie przekraczają 20% i są dla tych samych części morfologicznych roślin podobne. Badania ujawniły sezonowe zmiany zawartości olejku eterycznego w roślinach *Asarum europaeum*, szczególnie w liściach.

Analizowano strukturę wiekową populacji i stwierdzono, że populacje reprezentowane przez

osobniki młode zawierają więcej olejku eterycznego niż populacje starsze. Należałoby może podać cechy morfologiczne nadziemnych części charakterystyczne dla roślin 2—3 letnich pozwalające wizualnie ocenić młody wiek roślin. W pozyskiwaniu olejku z naturalnych zasobów ekonomiczniej byłoby wykorzystywać tylko rośliny młode. Nie jest również jasno podana informacja o kryteriach oceny wieku rośliny na podstawie kłączy.

W ocenie wartości zasobów *Asarum europaeum* autorka bierze pod uwagę nie tylko wielkość zasobów wyrażoną biomasa roślin na jednostce powierzchni, lecz również ich wartość leczniczą wyznaczoną ilością i jakością olejku eterycznego zawartego w roślinach. Szczegółowa analiza jakościowa acetonowych wyciągów z kłączy i korzeni oraz analiza olejku eterycznego pozwoliły autorce stwierdzić, że kopytnik z Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej i Karpat Zachodnich zawiera trans-izoazaron, związek o wybitnym działaniu bronchospasmolitycznym, a także sekretolitycznym i antybakteryjnym. Pracę uzupełniają zalecenia natury gospodarczej zapobiegające nadmiernej i niewłaściwej eksploatacji naturalnych zasobów kopytnika w Polsce.

Praca Barbary Rams jest krokiem naprzód w polskiej ekologii roślin. Łączy ona w efektywny sposób elementy ekologii z fitochemią. Autorkę cechuje szersze spojrzenie na ocenę zasobów badanego gatunku. Na podkreślenie zasługuje gospodarcze znaczenie odkryć autorki, szczególnie istotne z punktu widzenia gospodarki zasobami roślin leczniczych.

Ewa Szymańska

Jan-Peter Frahm, Wolfgang Frey: *Moosflora*. Miękka opr., format 18,0×12,5 cm. Uni-Taschenbücher Band 1250. Verlag E. Ulmer, Stuttgart, 1983. ss. 522, tab. 108. Cena — DM 29.80. ISBN 3-8001-2463-7.

Niemieccy briologowie otrzymują do rąk nową, kolejną florę mszaków. Formalnie dotyczy ona tylko Niemiec Zachodnich, ale ze względu na duże podobieństwo flor zasięg jej jest znacznie większy i w praktyce rozciąga się na całą Europę Środkową. Książka adresowana jest do wszystkich zainteresowanych briologią, a więc ma służyć jako przewodnik do oznaczania mszaków tak dla amatorów i początkujących briologów, jak też

ma być podręcznym narzędziem do pracy w terenie dla briologów profesjonalnych. Tym samym przed autorami stała dodatkowa trudność sprośnienia wymaganiom jakie stwarza zróżnicowany poziom wiedzy użytkowników.

Opisy taksonów są krótkie i obejmują w zasadzie tylko najważniejsze cechy diagnostyczne. Czasami przy niektórych z nich podane są najważniejsze źródła bibliograficzne. Prawie wszystkie gatunki zostały zilustrowane, przy czym w większości wypadków ryciny zostały zaczerpnięte z powszechnie znanych dzieł K. G. Limprichta, W. Moenkemeyera, E. Nyholm czy A. J. E. Smitha; w niewielkim procencie są to rysunki oryginalne. Na ogół ryciny są dobrze dobrane i ilustrują najważniejsze cechy taksonomiczne.

Najważniejszym elementem tego typu opracowań są zawsze klucze do oznaczania. Ich wartość jak zwykle w tego typu sytuacjach zweryfikuje praktyka. Ale już nawet pobieżna analiza doboru cech prowadzi do stwierdzenia, że klucze są słabą stroną omawianej flory, co poważnie obniża jej wartość, a dla początkujących briologów liczne błędy, niejasne sformułowania i niekonsekwencje w niektórych kluczach mogą wręcz uniemożliwić identyfikację niektórych taksonów. Trudno tu wyliczać i dyskutować poszczególne uchybienia. Dla przykładu można podać, że autorzy pomijają fakt istnienia rozmnożeń chwytnikowych u większości gatunków z rodzaju *Dicranella* pisząc, że znane są one tylko u *D. staphylina*. Niezbyt jasny jest klucz do rodzajów w rodzinie *Mniaceae*, gdyż jak powszechnie wiadomo komórki blaszki liściowej ułożone w regularnych promienistych rzędach występują nie tylko u *Pseudobryum cinclidioides*, ale także u pospolitego *Mnium spinosum*. Bardzo poważnym uchybieniem jest całkowicie błędna interpretacja parafyliów. W rzeczywistości bowiem struktury nazwane przez autorów parafyliami, np. u *Hypnum imponens* czy u *Brotherella*, są pseudoparafyliami. Całkowicie niezrozumiała jest natomiast definicja pseudoparafyliów, które autorzy nazywają „rhizoidenartige Paraphyllien” (str. 16). Nawet przy tak swoistej interpretacji tych struktur autorzy są niekonsekwentni i w kluczu do rodzin w rzędzie *Hypnales* (str. 408) piszą, że w rodzinie *Sematophyllaceae* parafylia nie występują, a później przy opisach *Brotherella* i *Heterophyllum* podają, że wymienione rodzaje mają parafylia (w rzeczywistości chodzi tu o pseudoparafylia). Takich błędów i niejasności można by zacytować bardzo wiele.

Ujęcia taksonomiczne są na ogół unowocześ-

nione i poprawne, podobnie zresztą jak i nazewnictwo, choć nie wiadomo, dlaczego autorzy używają takich nazw, jak *Amblystegiella*, sekcja *Cymbilifolium* czy *Thamniaceae*. Z punktu widzenia nowoczesnej taksonomii nieporozumieniem jest wyróżnianie takich rodzajów, jak *Leiocolea*, *Microthuidium* czy *Ptychodium*, przy czym tak wybitne rodzaje jak *Didymodon* czy *Pseudocrossidium* wyróżnione na znacznie solidniejszych podstawach, nie są przez autorów akceptowane.

Dane odnośnie do rozmieszczenia geograficznego są krótkie i niestety w wielu wypadkach powielają stare, przewijające się w literaturze błędy, bez uwzględnienia nowszych danych. Brak więc dla przykładu danych o występowaniu na Półkuli Południowej *Cinclidium stygium*, *Myurella julacea* czy *Grimmia donniana*, jak też błędna jest stara informacja o występowaniu *Barbilophozia floerkei* na Antarktydzie, chociaż R. Grølle już dawno temu wykazał, że antarktyczne populacje należą faktycznie do *B. hatcheri*.

Choć książka prezentuje się nienagannie pod względem edytorskim, to jednak zaprezentowane wyżej błędy i niedociągnięcia rodzą uczucie sporego niedosytu i raczej rozczarowania. Z pewnością zaawansowani briologowie łatwo poradzą sobie z wieloma uchybieniami, ale dla początkujących niektóre błędy mogą stanowić barierę trudną do przekroczenia. Mimo wszystko należy jednak mniemać, że niniejsza książka będzie się cieszyć popularnością nie tylko ze względu na niską cenę, ale również dlatego, że zawsze istniało zapotrzebowanie na flory kieszonkowego formatu, łatwe do użycia w terenie.

Ryszard Ochyra

Erich Oberdorfer, unter Mitarbeit von Theo Müller: *Pflanzensoziologische Exkursionsflora*. 5 Auflage. 1051 str., 58 ryc. Verlag E. Ulmer, Stuttgart 1983. Opr., cena 58.—DM. ISBN 3-8001-3429-2.

Flora fitosocjologiczna E. Oberdorfera, poszerzona w czwartym wydaniu tak, że objęła cały obszar obu państw niemieckich¹, oddaje dobre usługi także i botanikom polskim. Z zadowoleniem przeto należy odnotować ukazanie się kolejnego, piątego wydania tej pożytecznej książki. Przy jego przygotowaniu uczestniczył — jako

¹ P. *Wiadomości Botaniczne* 24 (3): 223, 1980.

współautor — Th. Müller; szereg mniejszych przyczynków wniosło wielu specjalistów, pracujących nad grupami krytycznymi (*Festuca*, *Rubus*, *Alchemilla*, *Crataegus* itd.). Tekst flory został ponownie powiększony (o przeszło 50 stron); uwzględniono nowe osiągnięcia taksonomiczne (m. in. te, które znalazły się w piątym tomie dzieła *Flora Europaea*); rewizji i uzupełnieniu poddano również dane fitosocjologiczne. Przy tych licznych innowacjach zachowano w pełni to, co stanowiło największą wartość książki; przejrzysty i konsekwentny system zespołów roślinnych, których wyróżnienie opiera się nadal przede wszystkim na gatunkach charakterystycznych, oraz bogaty zasób nader trafnych informacji o wymaganiach siedliskowych i właściwościach biologicznych poszczególnych gatunków.

Jan Kornaś

W. B. G. Jacobsen: *The Ferns and Fern Allies of Southern Africa*. Butterworths Publishers, Durban—Pretoria 1983. 542 str., 373 ryc., 186 map, tabele. Cena 65.—randów (ok. 65.—dol. USA). ISBN 0-409-09836-1.

Omawiane opracowanie dotyczy olbrzymiego terytorium 3,5 mln km², obejmującego Republikę Południowej Afryki, Namibię, Botswanę, Lesotho, Swaziland, Zimbabwe i południowy Mozambik. W granicach tych występuje 338 gatunków i podgatunków paprotników. Większość z nich skupia się na obszarach i siedliskach wilgotnych, zwłaszcza leśnych, nie brak tu jednak także niezmiernie interesujących kserofitów, prowadzących naskalny tryb życia i wkraczających daleko w obszary półpustynne. Około 20% całej flory tworzą taksony endemiczne.

Wstępna część książki zawiera bardzo wartościowe rozdziały, przedstawiające zależność występowania południowoafrykańskich paprotników od czynników topograficznych, glebowych i klimatycznych oraz ich formy życiowe i powiązania z różnymi typami zbiorowisk roślinnych. 4/5 objętości dzieła wypełniają klucze do oznaczania i opisy gatunków. Obok danych morfologicznych zawierają one bardzo obszerne informacje o rozmieszczeniu geograficznym (miejscowym i ogólnym), wymaganiach siedliskowych i najważniejszych właściwościach biologicznych (formie życiowej, trymie sezonowej itd.) każdego taksonu. W grupach krytycznych zamieszczono również sporo uwag natury systematycznej.

Znaczenie książki W. B. G. Jacobsena wykracza znacznie poza granice obszaru, którego dotyczy. W odróżnieniu od publikowanych dotychczas dla różnych regionów Afryki czysto opisowych flor paprotników książka ta kładzie mocny nacisk na zagadnienia ekologiczne i fitogeograficzne i przynosi w tym zakresie ogromne bogactwo nowych danych, zgromadzonych przez autora w ciągu wielu dziesiątków lat badań w terenie. Rzuca to nader interesujące światło na drogi ewolucji przystosowawczej paprotników. Uderzające są zbieżności pomiędzy obserwacjami autora a tym, co wiemy o życiu paprotników w położonych w bezpośrednim sąsiedztwie obszarach Zambii¹. Czytelnik polski znajdzie także w omawianym opracowaniu informacje o 10 gatunkach, wchodzących w skład naszej flory, które rosną spontanicznie w południowej Afryce, w warunkach bardzo odmiennych od europejskich.

Jan Kornaś

Joseph-Edgard De Langhe, Léon Delvosalle, Jacques Duvigneaud, Jacques Lambinou, Constant Vanden Berghen: *Nouvelle Flore de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg, du Nord de la France et des Régions voisines (Pteridophytes et Spermatophytes)*. Troisième édition. CVIII+1016 str., 1463 ryc., 1 mapa. Edition du Patrimoine du Jardin botanique national de Belgique, Meise 1983. Opr., cena 1200 FB.

„Mała flora” Belgii i obszarów ościennych, wydawana przez Ogród Botaniczny w Meise koło Brukseli, cieszy się zasłużoną sławą jednego z najlepszych opracowań tego typu w Europie. Opublikowane ostatnio trzecie jej wydanie ma — w porównaniu z wydaniem drugim² — szereg istotnych ulepszeń. Uwzględniono w nim najnowsze wyniki badań systematycznych, zwłaszcza nad grupami krytycznymi; poszerzono tekst o blisko 100 stron; poprawiono klucze do oznaczania; dodano około 200 nowych ilustracji, które jeszcze bardziej podnoszą walor znakomitej strony ilustracyjnej dzieła. Oprócz wersji francuskiej opublikowano — jak w wydaniach poprzednich — także wersję w języku flamandzkim. Dla botaników polskich może „mała flora” Belgii być bardzo

¹ Kornaś J., 1979. *Distribution and ecology of the pteridophytes in Zambia*, Warszawa—Kraków: PWN.

² P. *Wiadomości Botaniczne* 23 (3): 220. 1979.

cenną pomocą przy oznaczaniu materiałów z grup krytycznych, zwłaszcza tych, które mają atlantycki charakter zasięgowy, oraz niedawnych przybyszów synantropijnych obcego pochodzenia.

Jan Kornaś

C. G. G. J. Van Steenis, R. E. Holttum (eds.): *Flora Malesiana*, Ser. II, *Pteridophyta*, Vol. 1, Part. 5, *Thelypteridaceae* by R. E. Holttum. The Hague etc. 1982, Martinus Nijhoff. 20+269 str., 20 ryc. Cena 63.—dol. USA. ISBN 90-247-2652-5.

Obszar Malezyjski posiada najbogatszą na Ziemi pteridoflorę. Jej nowoczesne opracowanie systematyczne ukazuje się od 25 lat jako osobna seria wydawnictwa *Flora Malesiana*. Cztery fascykuly początkowe, opublikowane w latach 1959, 1963, 1971 i 1978 objęły rodziny *Cyatheaceae*, *Gleicheniaceae*, *Isoëtaceae* i *Schizaeaceae* oraz rodzaje spokrewnione z *Lindsaea* i *Lomariopsis*. Wydany obecnie fascykul piąty dotyczy jednej z najliczniejszych i najtrudniejszych grup paproci — rodziny *Thelypteridaceae* s. str., tworzącej niemal 1/10 całej pteridoflory Ziemi. Spośród około 1000 gatunków tej grupy blisko połowa (439 gatunków) żyje w Obszarze Malezyjskim, gdzie skupia się największa liczba taksonów endemicznych, w tym również rodzajów (w Europie występuje tylko 5 przedstawicieli *Thelypteridaceae*). Omawiane opracowanie ma więc podstawowe znaczenie dla systematyki paproci w skali całej kuli ziemskiej. Wyszło ono spod pióra nestora pteridologii światowej, prof. R. E. Holttuma z Kew, który jest autorem oryginalnego, pogłębionego systemu rodziny *Thelypteridaceae* i opisał bardzo znaczną liczbę nowych gatunków w jej obrębie. Opracowanie zawiera pełne klucze do oznaczania, opisy, dane zasięgowe i siedliskowe dotyczące gatunków oraz liczne uwagi krytyczne o taksonach różnej rangi. Jak wszystkie tomy wydawnictwa *Flora Malesiana* stoi ono na najwyższym poziomie merytorycznym i edytorskim i powinno się znaleźć w każdej bibliotece botanicznej, zawierającej dział poświęcony paprociom.

Jan Kornaś

Erich Oberdorfer (Herausgeber): *Süddeutsche Pflanzengesellschaften*. (Pflanzensoziologie Bd. 10). Zweite, stark bearbeitete Auflage. Teil III. Bearbeitet von Theo Müller und Erich Oberdorfer. 455 str., 7 ryc., 102 tab. Jena 1983, Gustav Fischer Verlag. Frosz., cena 69.—M. ISSN 0553-9080.

Oczekiwany od dawna trzeci tom systematycznego przeglądu zespołów roślinnych południowych Niemiec E. Oberdorfera i współpracowników poświęcony jest zbiorowiskom antropogenicznym: polnym, ruderalnym, łąkowym i pastwiskowym. Zachowano ten sam zakres, układ i sposób przedstawienia informacji, co w obu tomach poprzednich¹. Obszerne tabele syntetyczne opierają się na ogromnym materiale faktycznym, liczącym tysiące zdjęć (419 zdjęć z jednego tylko zespołu kośnych łąk niżowych *Arrhenatheretum elatioris*). Łącznie opracowanych zostało 8 klas, ujętych — zgodnie z tendencjami niemieckiej szkoły syntaksonomicznej — dość wąsko (*Secalietea*, *Chenopodietea*, *Bidentetea*, *Artemisietea vulgaris*, *Agropyreteae intermedii* — *repentis*, *Plantaginetea majoris*, *Agrostietea stoloniferae* i *Molinio-Arrhenatheretea*). Stopień wewnętrznego rozczłonkowania poszczególnych klas jest niejednokrotnie — stosunkowo nieznaczny w przypadku roślinności upraw zbożowych (*Secalietea* — 11 zespołów), bardzo daleko posunięty w odniesieniu do roślinności ruderalnej (*Artemisietea vulgaris* — 38 zespołów). Uderza daleko idąca zbieżność pomiędzy składem większości opisanych syntaksonów i amplitudą fitosocjologiczną poszczególnych gatunków na terenie południowych Niemiec, a tym co obserwować możemy w Polsce. Opracowanie E. Oberdorfera i T. Müllera służyć więc będzie mogło także i fitosocjologom polskim, pod warunkiem, że brać będą oni zawsze pod uwagę istniejące pomiędzy obu krajami różnice regionalne.

Jan Kornaś

¹ P. *Wiadomości Botaniczne* 22 (3): 206, 24 (1): 113—114.